

MIRKO SARDELIĆ

Odsjek za povijesne znanosti

Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu

Izlaganje na skupu

UDK: 930.85(100)

Model proučavanja i izazovi povijesti emocija – skica¹

Prema radnim definicijama

Osnovni je problem povijesti emocija taj što nije lako ni odrediti što su emocije, ni kako ih nazivati, ni kako kategorizirati. S tim se ukoštac tisućljećima hvataju filozofi, nešto recentnije biolozi, neuroznanstvenici i psiholozi. Znanstvenici nekoliko društvenih i humanističkih znanosti bave se njima, uključujući antropologe, sociologe i povjesničare, da spomenemo samo neke. Svaka od navedenih disciplina ima nekoliko (radnih) definicija emocija, međusobno različitih, i već su 1981. popisane 92 takve definicije (Izard 2010), a tek tada započinje sistematičnije bavljenje emocijama. Na ovome je mjestu zgodno iznijeti parafrazu B. Fehra i J. Russella: svatko zna što su to emocije dok ga ne pitate da zaista i kaže što su.

Nisam smatrao da bih pokušajem definiranja emocija trebao dati obola trudu tolikih koji su to napravili, ali mi je trebala za bolje razumijevanje onoga čime se bavim: moja je 'redukcija' proizišla iz praktičnih razloga. Baveći se, kao povjesničar, transkulturalnim odnosima Europe i Azije u kasnom srednjem i ranom novom vijeku dugo nisam uspijevao sistematizirati metodološki okvir interpretativnoga pristupa (većinom tekstualnim) izvorima. Smatram da se odnosi dviju civilizacija, kao i dviju osoba, mogu preciznije analizirati i interpretirati samo uzmu li se u obzir tri komponente, međusobno isprepletene u trostruki heliks: emocije, kultura i identitet. Moja radna definicija emocija, da bi se lakše o njima razmišljalo, a ponajprije da bih deklarirao svoj radni pribor (sjetimo li se Wittgensteina), bila bi dakle sljedeća: emocije su prirodno-kulturalni odgovor subjekta na promjene u konstruiranom okolišu.²

Najprije bi trebalo objasniti što su emocije u gornjoj definiciji: nadtermin (*umbrella term*) svemu onome što danas nazivamo emocijama, osjećajima, raspoloženjima...

1 Zahvalio bih ARC Centre for the History of Emotions (UWA Perth) i stipendiji programa NEWFELPRO koji su mi omogućili izvođenje projekta 'The Role of Emotions in Contacts between Eurasian Cultures', u sklopu kojega je nastao i ovaj tekst.

2 Najprije sam ovu radnu definiciju imao sročenu na engleskome jeziku kao: Emotions are the natural-cultural response of a subject to the changes in the constructed environment.

Možda preciznije, onome što Izard naziva *emotion schemas* (Izard 2009: 13), a manje onome što moderna neuroznanost naziva afektom (*affect, core affect*) – isključivo fizičkom, nesvjesnom emocijom (usp. Plamper 2015: 12). Kultura bi se mogla opisati obrascima povijesno odabраниh ideja i njihovim utjelovljenjem u institucijama, navikama i predmetima, koji utječu na to kako pojedinci misle, osjećaju i ponašaju se (usp. Ford 2015). Možemo se poslužiti i klasičnom slikom u kojoj je kultura mreža značenja u koju je čovjek sam sebe zapleo (Geertz 1973: 5). Kultura je ključan faktor, jer ona na „naše emocionalno iskustvo barem utječe, ako ne i potpuno određuje“ (Peterson 2007: 114). Prirodno-kulturalne komponente – jer smatram da su svakako obje prisutne – pomirene su nespretnom crticom; terminologija je, naime, vidjet ćemo, prilično sklizak teren. Subjekt (onaj identitet iz gornjeg teksta) je bilo koji čovjek ili emocionalna zajednica – zadržimo se zasad na tome. Okoliš je sve što nas okružuje, od krajolika, predmeta, živih bića, do melodija, koncepata, misli, a uključuje i nas same. Ono što je važno jest da je riječ o konstruiranom okolišu, onakvom kakvog ga je subjekt (sebi a i drugima) predstavio. Taj je preslika stvarnoga svijeta, transponiranoga u naš mozak, da bi ga mogli pojmiti, o njemu razmišljati, mijenjati ga; i ta se slika stalno osvježava, bilo zapažanjima ili iskustvima. Taj svijet možemo nazvati i imaginarnim ili kojim drugim terminom (u engleskome možda još bolje *perceived*); važno je da se razlikuje od stvarnoga.

Dajmo nekoliko stvarnih/konstruiranih primjera. Ležimo u krevetu, tri su sata ujutro, probudili smo se iz sna, novi još ne dolazi na oči. Čujemo neki šum i hvata nas tjeskoba, zabrinutost da bi netko mogao provaliti u kuću. No, vani nema nikoga niti je itko namjeravao provaliti – emocionalni odgovor bio je na moguću, konstruiranu situaciju. Nikada se ne bojimo ni prošlih ni sadašnjih događaja, bojimo se događaja iz neposredne i dalje (konstruirane, zamišljene) budućnosti: što ako taj pas skoči na dijete?; što ako ne budem mogao otplaćivati kredit?; što ako se djed razboli? Ti konstruirani scenariji u nama mogu odgovoriti s nekoliko reakcija, počev od straha koji će mnogi nazvati ‘osnovnom’ emocijom. Uzmimo ‘kompleksniju’ emociju – nadu. Radimo dano-noćno, ali nam život ni po čemu nije bolji, štoviše: jedva preživljavamo, silnome trudu usprkos. Dočuli smo da su u sjevernijim zemljama dostupni bolje plaćeni poslovi, neki od nas sanjaju, nadaju se boljoj financijskoj situaciji, boljim uvjetima svojoj djeci. Nada nas gura naprijed, motivira, a odgovor je na našu konstrukciju budućega svijeta. Kako će on zaista izgledati nije izvjesno.

Odlutamo li (mislama) u prošlost, možemo osjetiti melankoliju, koju pobuđuju stare fotografije, melodije, sjećanja. Ista pjesma može u određenom broju različitih ljudi izazvati isti toliki broj različitih emotivnih reakcija koje se, doduše, mogu svesti na nekoliko grupa emocija. No, te su razlike baš zbog onoga što se promjene odnose na onaj ‘konstruirani’ svijet, jer melodija iz stvarnoga svijeta je ista.

Intenzitet emocija je drukčiji baš zbog komponente identiteta: što je prijetnja/štećta našem identitetu veća, to je i odgovor jači. Uzmimo dva primjera: tuga prilikom gubitka voljene osobe načelno bi trebala biti prilično snažna, no ne pogađa sve ljude jednako – ni intenzitetom ni trajanjem, po mojem uvjerenju baš vezano uz značaj te

osobe na identitet ožalošćenoga. Prijetnja identitetu izražena je i u instituciji duela, prisutnoj od kasnoga srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća, ne samo u Europi, u kojoj su živote gubili plemići i vojni zapovjednici – rekonstrukcije kažu da je samo za vladavine Burbonca Henrika IV. (1589.-1610.) živote izgubilo četiri tisuće francuskih plemića. Izazivanje na duel često je bilo praćeno riječima, kako gdje, no u osnovnoj ideji: „Ako si častan čovjek, bori se“. S obzirom na to da je čast bila jedna od osnovnih stupova identiteta ovih socijalnih slojeva, oni su je branili ne samo jakim emocionalnim odgovorom, nego čak i životom.

Sad kad sam najsazetije, jer ovdje nije mjesto dubljim analizama, objasnio osnovne pojmove, vraćam se odgovoru na pitanje što bi, u jednom od aspekata, bila povijest emocija. Povijest emocija, dakle, proučava odnose među emocijama, kulturom i identitetima koji su u stalnoj mijeni zbog svoga međusobnog utjecaja. Jednom riječju, sve su tri komponente u stalnom međusobnom protoku i promjena u jednoj uzrokuje promjene u druge dvije, pa je i zbog toga zaista teško proučavati ovaj kompleksan sistem. No, svakako je važno proučavati povijest, razvoj tih triju – na tragu onoga što zaključuje Monique Scheer: „Body is not a static, timeless, universal foundation that produces ahistorical emotional arousal, but is itself socially situated, adaptive, trained, plastic, and thus historical“ (Scheer 2012). To bi ujedno bio i odgovor na pitanje mogu li emocije imati povijest.

Što bi to značilo? Rimski legionar u Tiliriju, pečeneški konjanik u Panonskoj dolini i samoanski ratnik u Oceaniji, svi oni u tijelu imaju isti fiziološki proces kada je riječ o strahu, samo je njihov odnos prema njemu drukčiji. Zbog toga što potječu iz različitih svjetova, imaju drukčiju kulturu, drukčije poimanje i izražavanje emocija, te (zbog toga) drukčiji identitet. Švedski će časnik u vojsci Gustava Adolfa u 17. stoljeću zanemariti strah od smrti i izgubiti život u duelu da bi obranio svoju čast i muškost, jer bez te dvije osnove on gubi svoj identitet – i to onaj koji ga izaziva dobro zna.

Problemi s terminologijom i jezicima

Nekoliko je problema vezano i uz terminologiju (proučavanja) emocija. Naime, kategorije o kojima govorimo – emocije, kultura, identitet, okolina – široke su, kompleksne i međusobno prilično isprepletene. S druge strane, jezična ‘nespretnost’ znanstvenika koji se bave pojedinim ili svim ovim kategorijama nije dorasla izazovu koji je pred njih postavljen. Vokabular je limitiran, prilično različit u raznim jezicima, a osim toga je obojen tradicijom i slojevima koji su se godinama proučavanja i mijenjanja nagomilali. No, trenutno je to najbolje što imamo, pitanje je kako dalje.

Razlika u upotrebi tehničke terminologije i svakodnevne upotrebe istih tih termina zna biti prevelika. Veliki broj govornika svih jezika često koristi riječi poput ‘emocija’ i ‘osjećaja’ bez razlike. No, još je složeniji problem sedimenata, slojeva koji obavijaju svaku od ključnih riječi. Platonovu i Aristotelovu *pathos* Ciceron je prevodio s *perturbatio*,

Seneka s *affectus*, neki drugi stoici s *passio*. Augustin koristi i *perturbatio* i *passio*, ovu prvu više u pejorativnom značenju (Schmitter 2014). Humanist Juan Luis Vives popularizirao je riječi *affectus* i *affectiones*, no i u njegovo vrijeme riječi *passio* i *affectio* korištene su bez razlike (usp. Dixon 2003).

Riječ *emotion* u engleski je ušla preko francuskoga u 17., a u širu upotrebu ušla je u 18. stoljeću (Dixon 2012), no i riječ ‘pojam’ ušla je u hrvatski jezik tek u 19. stoljeću, što dakako ne znači da se prije toga nije poimalo. Kao i u latinskome, u engleskome jeziku u 16. stoljeću koristile su se dvije riječi – a i one bez pravljenja razlike: *affection* te *passion* (Dixon 2003). U 18. stoljeću u anglosaksonskome svijetu prevladavaju riječi *sensibility* i *sentiment* (Brewer 2009). Svaka dobra, sadržajem bogata riječ nađe svoj put natrag u literaturu poput spolija u arhitekturi, a onda je treba znati objasniti, te u znanstvenim tekstovima definirati.

Europski, pa time i hrvatski kulturni krug usvojio je sve (neo)latinizme, pa se i u hrvatskome nalaze i emocije i afekti i sentimentali, s nekoliko izvedenica. No, imamo li osjećaj za razlikovanje finih nijansi, i znamo li kako prevoditi s drugih jezika? Napravio sam za ovu prigodu jedan mali test: pregledao sam u Shakespeareovim djelima riječ *affection*, i ona se ondje nalazi 76 puta (u tom obliku, u jednini). Zatim sam usporedio kako je ta riječ prevedena na hrvatski jezik, u prijevodu velikog znalca Mate Marasa (MH, 2006-2007). Osamnaest je različitih prevoditelja izabrao: osjećaj, strast, pohota, ljubav, sklonost, privrženost, nagnuće, čuvstvo, naklonost, odanost, prenemaganje, uгода, uzbuđenje, osjećajnost, žudnja, čeznuće, želja, bolest.

Dakako, ovdje treba spomenuti i neke sintagme koje su stvorili ili osuvremenili znanstvenici koji se bave temom. Postoji tako emocionalna navigacija (Reddy 2001), emocionalni režimi, emocionalni krajolici (*emotional landscapes*), emocionalna praksa (*emotional practices*; v. Scheer 2012), emocionalne zajednice (Rosenwein 2006), emocionalna ekologija, normativne emocije i druge. (Objašnjenja pojmova nije moguće ovdje dati, pa upućujem na literaturu, recimo za početak Plamper 2015).

To što je netko ovladao jezikom još uvijek ne znači da se emocionalna iskustva mogu uvijek identificirati i izraziti riječima. Štoviše, i odrasli se često muče s artikuliranjem točnog opisa svojih osjećaja (Izard 2009: 5). Tijekom susreta s ljudima koji se bave emocijama, ali i kolegama iz drugih struka, mahom fakultetski obrazovanih ljudi zavidne elokvencije, molio sam ih da mi za potrebe istraživanja napišu rečenicu-dvije o tome što su to emocije – kao da objašnjavaju nekome tko uopće ne zna za taj koncept. Imam stotine papira s njihovim odgovorima: iako su neke rečenice prilično slične, ne postoje dvije koje se poklapaju.

Kako riješiti pitanje palimpsestne terminologije, a ne načiniti papuizaciju rječnika? – na Papui Novoj Gvineji sedam milijuna ljudi govori oko 850 jezika. Kako uskladiti hiperlinkove na cjelokupnu grčko-rimsku tradiciju na koju se naslanja europska civilizacija, pa tako i većina anglosaksonskoga vokabulara? Kako općenito doskočiti anglocentризmu u proučavanju emocija? (usp. Wierzbicka 2009) Kako održavati paralelnu hrvatsku terminologiju, u zemlji koja nema kritičnu masu znanstvenika i u kojoj je

većina neminovno upućena na stranu literaturu? Ovo su zasigurno pitanja s kojima se već susreće hrvatska (a i ne samo ona) znanstvena zajednica.

Problemi kategorizacije emocija

Kad je riječ o teorijama emocija, granice između problema konceptualizacije, definicije i terminologije sasvim su nejasno ocrtane. Svakome se od navedenih problema pristupa drukčije u različitim disciplinama: kognitivnim znanostima, humanističkim znanostima, neuroznanostima, psihologiji, psihijatriji (Mulligan 2012: 348). Elementarno poznavanje ovih pristupa važno je kao poznavanje (stranih) jezika, što je moguće odmah spoznati u razgovoru o osnovnim pojmovima kao što su 'emocija' i 'afekt', čije značenje varira ovisno o profesiji našega sugovornika.

Aristotelova *Nikomahova etika* karakterizira *pathe* kao „osjećaje popraćene zadovoljstvom ili boli“ te kao primjere navodi bijes, strah, povjerenje, zavist, radost, ljubav i druge, ukupno njih petnaest. Sljedujući stoike, Ciceron je emocije podijelio u četiri kategorije: strah (*metus*), bol, tugu (*aegritudo*), želju (*libido*) i zadovoljstvo (*laetitia*). Galenovo humoralno objašnjenje dugo se zadržalo u raspravama o temperamentima, a Toma Akvinski je pak sastavio listu od jedanaest osnovnih emocija (Thamm 2007; Schmitter 2014). Preskočimo li nekoliko stoljeća, dolazimo do Darwina koji je prvi načinio sintezu ideja o prirodi emocija i njihovoj evoluciji, paralelnoj onoj somatskoj.

U posljednjih se tridesetak godina razvilo toliko teorija emocija, da se i teorije, ne samo emocije, kategoriziraju u tri različita konteksta unutar kojih se razvijaju, a standardni su konteksti evolucijski, socijalni i unutarnji. Evolucijski kontekst bavi se povijesnom analizom razvoja emocija da bi pokušao objasniti današnje ljudske emocije; socijalne teorije objašnjavaju emocije unutar kulturalno-društvenog razvoja; unutrašnji kontekst pokušava razjasniti same emotivne procese. Svaki od ovih konteksta ima još po nekoliko podgrupa različitih pristupa, no o tome više u opširnoj literaturi (Plutchik 2000, Thamm 2007, Lewis 2008, Izard 2009, Ekman 2011, Dixon 2012, Al-Shawaf 2015 i sl.)

Centri za proučavanje (povijesti) emocija i njihova budućnost

ARC Centre for Excellence for the History of Emotions nastao je 2010. i sljedeće je godine započeo svoje sedmogodišnje djelovanje (2011.-2018.). S budžetom od 25 milijuna australskih dolara postao je jedan od najvećih svjetskih i jedini australski humanistički centar kojega u potpunosti dotira australska vlada (Australian Research Council – ARC). Idejni začetnik cijeloga projekta bila je svestrana Philippa Maddern, nažalost preminula 2014. godine, nakon čega je ulogu voditelja preuzeo Andrew Lynch. Centar

ima svoje institute (*nodes*) na pet velikih australskih sveučilišta (UWA Perth, Sydney, Melbourne, Adelaide, UQ Brisbane), uz nekoliko internacionalnih partnera. Tri su glavna pitanja kojima se Centar bavi, a ona bi mogla pomoći i odgovoru što bi bile neke od odrednica povijesti emocija: kako se razumijevanje i iskazivanje individualnih i masovnih emocija mijenjalo tijekom vremena; kako razumjeti ulogu prirode i kulture u formaciji emocija; kako razumijevanje i iskazivanje emocija utječe na politički, socijalni i kulturni razvoj? Oko tih pitanja u europskoj povijesti (1100.-1800.) okupilo se (podaci s kraja 2014.) 12 glavnih istraživača, 21 istraživač, uz desetke doktoranada, labavo grupiranih u nekoliko programskih okvira, ovisno o temama: gradovi, okoliš, međukulturalni dodiri, obitelj, rat, jezik, ljubav, i religija (više na: <http://www.historyofemotions.org.au>).

Dva su veća europska partnera Centra: Queen Mary Centre for the History of Emotions u Londonu, što ga vodi Thomas Dixon, pokrenut je 2008. godine kao prva takva institucija u Ujedinjenom Kraljevstvu, a dosad ju je financijski potpomoglo šest većih zaklada, odnosno programskih okvira. Interdisciplinarni istraživački centar Languages of Emotion, osnovan 2007., nalazi se u sklopu Freie Universität Berlin, i okuplja znanstvenike iz 20-ak disciplina, koji istražuju odnose između emocija i kulture, jezika, umjetnosti i društva. Inozemni suradnici nalaze se još na sveučilištima Fribourg, Newcastle i Umeå. Ovdje svakako treba još spomenuti i njemački Max Planck Institute for Human Development, čiji se jedan od četiri istraživačka centra, pod vodstvom Ute Frevert, bavi poviješću emocija u razdoblju od 18. do 20. stoljeća, no uzimajući u obzir društva Zapada i Istoka (Amerika, Europa, Jugoistočna Azija).

Teme su aktualne, dapače prodiru u samu srž našega bića. Mediji su u stanju sve uspješnije manipulirati emocijama sve većeg broja ljudi. Aktualan je i problem izbjeglica, sve većeg broja migranata, pa se u tim istim medijima može čitati/slušati o „krizi osjećajnosti“ – što se dogodilo sa suosjećajnošću, empatijom? Kad je riječ o financijskim slomovima, i financijsko se tržište često definira samo trima emocijama: pohlepom (ulaganje), strahom (povlačenje) i nadom (da će se tržište oporaviti). No, vjerujem da bi otpor u istraživanju emocija mogao baš biti temeljen na tome što su emocije i identitet tako nerazdvojno povezani. Naime, budućnost bi mogla donijeti još veće rasprave o postavkama privatnosti. Bit će izvedivo, ali zahtjevno, argumentirano se suprotstaviti pitanju ljudi kad se usprotive: „Moguće je saznati što jedem, gdje kupujem, što čitam, s kim razgovaram; sad bi se još trebalo znati i što osjećam?“. Kako je već spomenuto, emocionalne reakcije na invaziju u identitet bit će barem obrambene, ako ne i vrlo negativne. Ipak, nije svako ‘zadiranje’ u ljudsko biće ujedno i napad na njega: kirurzi uklanjaju slijepa crijeva ili ugruške iz koronarne arterije.

Realnost je da je, primjerice, neuroznanost u usponu, a da humanističke znanosti gube izvore financiranja. Nažalost čini se da ni australski Centar, unatoč daleko premašenim planiranim rezultatima, neće uspjeti obnoviti financiranje za još jedan višegodišnji ciklus. Koja je onda budućnost humanističke linije u proučavanju emocija? Vjerujem da bi bila u formiranju manjih, dobro umreženih grupa, te velikih

interdisciplinarnih centara, poput onih u kojima se proučava fizika elementarnih čestica, i to ne samo zbog financijskih razloga, već ponajviše iz potrebe da se različite perspektive (donekle) usklade. Danas se čini kao da za stolom sjede znanstvenici različitih disciplina i svaki sastavlja Rubikovu kocku iz svoga očišta: raspored boja u njihovim očima ne slaže se, iako je kocka uvijek ista. Kako god, čini se da je vrijeme sazrelo za veće projekte, ne samo posvemašnjoj krizi usprkos, nego upravo protiv nje.

Izabrana literatura

1. Al-Shawaf, Laith, & al., „Human Emotions: An Evolutionary Psychological Perspective“, *Emotion Review*, published online February 11 (2015), 1-14.
2. Brewer, John, „Sentiment and sensibility“, u: *The Cambridge History of English Romantic Literature*, Cambridge: CU Press, 2009, 19-44.
3. Dixon, Thomas, *From Passions to Emotions: The Creation of a Secular Psychological Category*, Cambridge: CU Press, 2003.
4. Dixon, Thomas, „‘Emotion’: The History of a Keyword in Crisis“, *Emotion Review* 4, 4 (2012), 338-344.
5. Ekman, Paul & Cordaro, Daniel, „What is Meant by Calling Emotions Basic“, *Emotion Review*, 3, 4 (2011), 364-370.
6. Ford, Brett Q. & Mauss, Iris B., „Culture and emotion regulation“, *Current Opinion in Psychology* 3 (2015), 1-5.
7. Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic, 1973.
8. Harré, Rom, „An Outline of the Social Constructionist Viewpoint“, u: Harré, Rom (ur.), *The Social Construction of Emotion*, Oxford: Blackwell, 1986, 2-14.
9. Izard, Carroll E., „Emotion theory and research: Highlights, unanswered questions, and emerging issues“, *Annual Review of Psychology*, 60 (2009), 1-25.
10. Izard, Carroll E., „The Many Meanings/Aspects of Emotion: Definitions, Functions, Activation, and Regulation“, *Emotion Review*, 2, 4 (2010), 363-370.
11. Lewis, M., Haviland-Jones, J. M., & Barrett, L. F. (ur.), *Handbook of emotions*, New York: Guilford Press, (2008, 3rd ed.)
12. Mesquita, B. & Walker, R., „Cultural differences in emotions: a context for interpreting emotional experiences“, *Behaviour Research and Therapy*, vol. 41/7 (2003), 777-793.
13. Mulligan, Kevin & Sherer, Klaus, R., „Toward a Working Definition of Emotion“, *Emotion Review* 4, 4 (2012), 345-357.
14. Peterson, Gretchen, „Cultural Theory and Emotions“, *Handbook of the Sociology of Emotions*, Springer 2007, 114-134.
15. Plamper, Jan, *The History of Emotions. An Introduction*, Oxford: OU Press, 2015.
16. Reddy, William M., *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge: CU Press, 2001.
17. Plutchik, Robert, „Theories of Emotion“, u: *Emotions in the practice of psychotherapy: Clinical implications of affect theories*, APA, 2000, 39-58.
18. Plutchik, Robert, *Emotions and Life. Perspectives from Psychology, Biology, and Evolution*, Washington, DC: American Psychological Association, 2003.
19. Rosenwein, Barbara H., „Problems and Methods in the History of Emotions“, *Passions in Context: Journal of the History and Philosophy of the Emotions* 1/1 (2010).

20. Rosenwein, Barbara H., *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006.
21. Scheer, Monique, „Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? A Bourdieuan approach to understanding emotion“, *History and Theory* 51 (May 2012), 193-220.
22. Schmitter, Amy M., „17th and 18th Century Theories of Emotions“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, {<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/emotions-17th18th/>}, 2014, edition Spring 2014.
23. Stearns, Peter and Carol „Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards“, *American Historical Review* 90.4 (1985), 813-836.
24. Thamm, Robert A., „The Classification of Emotions“, *Handbook of the Sociology of Emotions*, Springer 2007, 11-37.
25. Wierzbicka, Anna, „Overcoming Anglocentrism in Emotion Research“, *Emotion Review* 1, 1 (2009), 21-23.
26. Wierzbicka, Anna, „Language and metalanguage: Key issues in emotion research“, *Emotion Review*, 1, 1 (2009), 3-14.
27. Wierzbicka, Anna, „The ‘History of Emotions’ and the Future of Emotion Research“, *Emotion Review* 2, 3 (2010), 269-273.